

Christina Ramberg

Torgny och guldägget

En saga om ogiltighet och återgång av prestation
som är utsatt för prisvariationer

Det var en gång en liten gosse som hette Torgny. Han gick vägen fram med ett guldägg som hans magiska gås värpt. Efter ett tag mötte Torgny Stora Stygga Vargen som erbjöd honom att byta guldägget mot en vacker glasbit. Det gjorde Torgny gärna utan att förstå att Vargen lurade honom.

När Torgny kom hem till Lönneberga blev hans pappa jättearg och skrek: ”Förgrymmade unge”. Torgny gömde sig i snickarboa och bäst som han satt där och täljde trägubbar stack han sig på en förtrollad träflisa och föll i djup sömn. Torgny sov och sov.

Utanför snickarboa växte en rosenbuske. Guldvärdet var beroende av hur många rosor som blommade på busken. När Torgny stack sig på flisan fanns det fem rosor på busken. Under tiden som Torgny sov var busken ibland helt utan blommor och ibland full av blommor.

När det gått nio år och trehundrasextiofyra dagar kom prins Stefan ridande och väckte Torgny i snickarboa. Prins Stefan sa till Torgny att skynda sig att framföra anspråk mot Vargen eftersom anspråket skulle förvandlas till aska vid midnatt. När Torgny satte på sig sjumilastövlarna noterade han att busken var översållad med tio stora rosenblommor.

Torgny hann fram till Vargen innan midnatt och sade att han ville ha tillbaka sitt guldägg och att Vargen kunde få tillbaka glasbiten. Vargen log och berättade att han nu hade blivit snäll eftersom han insett att den som är väldigt stark också måste vara väldigt snäll. Vargen sa att han gärna ville

hjälpa Torgny men tyvärr fanns inte guldägget kvar. Det hade Vargen bytt bort mot tre små grisar för två år sedan, vid en tidpunkt då det fanns tre blommande rosor på rosenbusken. Vargen hade ätit upp grisarna.

Vargen föreslog att Torgny skulle få tre grisar, dvs. så mycket som Vargen sålt guldägget för. Torgny tyckte att det var ett dåligt förslag eftersom Torgny ju inte kunde rå för att Vargen gjort en dålig affär och bytt bort guldägget vid en tidpunkt då det inte var värdefullt. Då föreslog Vargen att Torgny skulle få fem grisar (dvs. så mycket som guldägget var värt när Torgny bytte in det mot glasbiten). Inte heller detta förslag ville Torgny acceptera.

Torgny sade att Vargen måste köpa nytt guld åt honom eller ersätta honom för vad guldägget är värt idag, dvs. tio grisar. Det tyckte Vargen var orättvist. Det skulle ju innebära att Vargen var helt beroende av om Torgny skulle göra gällande ogiltigheten och att Torgny skulle kunna spekulera i guldprisutvecklingen utan egen risk.¹

Vargen och Torgny var mycket villrådiga. De kramade om varandra och sa att de måste finna svaret på sin fråga: Vilken tidpunkt är avgörande för den ersättning som Vargen ska ge till Torgny? De enades om att undersöka vad Horaklet i Delphi (HD) hade sagt om saken.

I NJA 2008 s. 392 sade Horaklet i Delphi att dröjsmålsränta i allmänhet kan börja löpa tidigast när någon av parterna gjort gällande att rättshandlingen är ogiltig samt att det är relevant att ogiltiga rättshandlingar sällan är nulliteter utan bara angripbara. Detta glädde Vargen eftersom det utvisade att Horaklet inte var berett att in absurdum skydda den som krävde återgång. Men Torgny sa att Horaklets uttalande var utan intresse eftersom det endast handlade om avkastningsränta och inte om återgång av huvudprestationen.

I NJA 2004 s. 52 valde Horaklet i Delphi att ta förvärvsdagen som värde-tidpunkt (alltså fem grisar). Detta medförde, sade Horaklet, att förvärvaren (Vargen) står risken för prisfall och också kan tillgodogöra sig värdeökningen därefter. Horaklet ansåg att möjligheten att tillgodogöra sig värdeökning kunde tala mot att låta förvärvstidpunkten vara avgörande, men eftersom det inte skett någon värdeökning i det fall Horaklet uttalade sig om, valde det att lägga förvärvstidpunkten till grund för beräkningen av värdeersättningen.

Detta glädde Vargen storligen. Men Torgny sa att vad Horaklet sagt inte var relevant eftersom det var fråga om sakrättslig vindikation, vilket är något helt annat än återgång på grund av avtalsrättslig ogiltighet. Dessutom hade det ju, till skillnad från i rättsfallet, skett en värdeökning i Torgnys och Vargens fall.

¹ Hj, Karlgren, Festskrift till Ussing, 1951, passim.

I notisfallet NJA 1935 A 407 sade Horaklet att den som är skyldig att återbära aktier till ett konkursbo inte behöver ersätta konkursboet för att aktierna sjunkit i värde. Det ansåg Vargen var bra – eftersom det ju logiskt sett innebär att man inte heller är skyldig att ersätta för att aktierna stigit i värde. Torgny fnös och påpekade att det uttalandet gällde en annan situation, nämligen bättre rätt till aktier, och att Vargens logik inte alls höll måttet. Dessutom menade Torgny att notisfall bara är snus i en gyllene dosa.²

Man kunde alltså inte få säker vägledning av vad Horaklet i Delphi tidigare sagt. Torgny och Vargen bestämde sig för att resa den långa vägen till Delphi och be om ett svar. När de vandrat en stund mötte de Tysken, Fransken och The Bellman. Alla berättade att i deras länder gäller att Vargen ska ersätta Torgny med det pris som Vargen fick när han sålde guldägget (tre grisar). ”Vaffö gör di på ditta viset?” frågade Vargen och Torgny. Jo, förklarade den stora björnen (von Bar), det är för att man vid ”restitution” intresserar sig mest för Vargens vinst och mindre för Torgnys förlust.³

Torgny sa att det Tysken, Fransken och The Bellman sagt var jättefånigt. Jättefånigt var ordet, sa Vargen.

När de vandrat ytterligare en bit mötte de tre vise män. Balthazar von Bramsjö menade att restitutionstidpunkten var avgörande (alltså att Torgny skulle få tio grisar).⁴ Melchior de Bergström hävdade att avtalstidpunkten var den relevanta (alltså fem grisar).⁵ Caspar af Lennander ansåg att Vargen skulle ge Torgny tre grisar, dvs. motsvarande vad Vargen sålt guldägget för.⁶

Av de tre vise männen drog Vargen och Torgny slutsatsen att vise män kan tycka olika saker.

Plötsligt dök lilla Stina upp och sa med gäll röst: ”Hemma på vår gata i stan, där bor det en dam. Och hon – när hon blev lurad en gång – hon krävde inte bara återgång utan skadestånd också! Så hon fick tre grisar som värdeersättning och så sju till som skadestånd!” Då kom en vacker, genomklok och lagom tjock man i sina bästa år flygandes och sa snusföruftigt att

² Se NJA 2009 s. 672 där Torgny Håstad var referent och hänvisade till ett äldre notisfall samt frångick det utan förklaring.

³ Draft Common Frame of Reference, Full Edition, 2009, VII. – 5:101.

⁴ S Bramsjö, Om avtals återgång, 1950, s. 264, med hänvisning till diverse förarbetsuttalanden som pekar i olika riktningar (bestämmelser om gåva av fast egendom från 1847 samt till gamla arvslagen). Se även L Welamson, Konkurs, 1961, s. 274, med indirekt anmärkning om att stödet i rättskällorna är svagt.

⁵ S Bergström, Ogiltighet ur civilrättslig och skatterättslig synvinkel, 1984, s. 76, med hänvisning till H Nial, Hj Karlgren och K Grönfors.

⁶ G Lennander, Återvinning i konkurs, s. 346, med hänvisning till konkurslagen 7:23 och en anmärkning om att frågan ”är dock mycket oklar”.

det där med skadestånd vid ogiltighet är det bara världens bästa Karlgren som vet något om. Han hade räknat ut att skadestånd bara fungerar som kombination vid återgång när den ena parten varit ond. Skadestånd medges inte om ogiltigheten beror på återvinning i konkurs, förbudna pantförverkandeavtal eller oskälighet enligt 36 § avtalslagen. Sedan försvann Karlgren på taket lika snabbt som han kommit.

På sin vidare väg mot Horaklet i Delphi passerade Vargen och Torgny Göteborg. När de satt på spårvagnen tog Torgny upp en flaska som låg och skräpade. Han drog ur korken och då uppenbarade sig en uppblåst, pratglad Ande. Anden – som ibland kallades för Christina – sa med djup röst till Vargen och Torgny: Ni får ställa en fråga och ha en önskan.

Vargen och Torgny frågade Anden hur Horaklet i Delphi skulle lösa deras problem. Anden skakade bekymrat på sitt dimmiga huvud och sa att det var omöjligt att ge en säker prognos. Anden grubblade en stund över Torgnys skyldighet att begränsa Vargens förlust och tänkte att Torgny aktivt måste bidra till att minska de totala skadeverkningarna genom att vara aktiv. Anden sa att hon för sin del trodde att Vargen skulle bli tvungen att ersätta Torgny för det värde som guldägget hade vid den tidpunkt då Torgny kunde ha framställt anspråket mot Vargen – alltså någon dag efter glasstensbytet. Anden trodde inte att Horaklet i Delphi skulle ha förbarmande med Torgny bara för att han legat och sovit. Anden trodde att Horaklet i Delphi skulle lägga stor vikt vid intresset av att förhindra att Torgny kunde spekulera på Vargens bekostnad utan egen risk. Dessutom trodde Anden att Torgny utöver de fem grisarna möjligen kanske kunde få skadestånd eftersom Vargen med vett och vilje lurat Torgny. Men det skulle nog jämkas ner på grund av Torgnys passivitet.

Vargen och Torgny var missnöjda med att Anden inte kunde ge säkert besked. De oroade sig för den långa resan till Horaklet i Delphi. När de nu hade möjlighet att få en önskan uppfylld sade de till Anden:

Vi önskar att Moder Svea skriver en lag så att vi säkert vet vad som gäller om återgång och skadestånd vid ogiltiga avtal.

Ojoj, sa Anden, det är en svår önskan att uppfylla. Alla vet ju att avtalslagen är en helig lag. Den har kallats för ”en vacker ruin” – en sådan som är kulturmärkt och inte får ändras på annat sätt än genom långsam och total erosion. Men, sa Anden, jag ska göra mitt bästa och tala med Moder Svea om saken.

Torgny sitter nu under sin korkek och luktar på blommorna och väntar på att Moder Svea ska skriva en ny avtalslag. Och han är sååå lycklig (särskilt när han tänker på att man kan ta in ogiltighetsreglerna i kommissionslagen om det inte blir en ny avtalslag).

Snipp snapp snut. Nu är sagan slut.

Sammanfattning: För den *vetenskapligt* intresserade läsaren påvisar denna festskriftsartikel hur ämnet Law & Literature (som ännu är outvecklat i Sverige) kan gestalta sig. För den *praktiskt* inriktade läsaren påvisar artikeln rättsosäkerheten beträffande återgång och skadestånd vid ogiltighet när en fullgjord prestation är utsatt för prisvariationer. För den *politiskt* aktiva läsaren pekar artikeln på en av många orsaker till att en reform av avtalslagen är angelägen.

P.S. Dagen innan inlämning av manus till denna artikel, fick jag veta att HD meddelat prövningstillstånd i ett mål som rör en snarlik fråga (värde-tidpunkten avseende aktier vid återgång i konkurs). Prövningstillståndet meddelades av Torgny Håstad och Dag Victor (T 2618-09).⁷

⁷ U Hägge, Om återvinning av egendom som ökat i marknadsvärde, SvJT 2009 s. 644.